

OHROŽENÁ PERIFERIE? RUSKÝ DÁLNÝ VÝCHOD V KONTEXTU ČÍNSKÉ MIGRACE*

JAKUB ANDRLE

Abstract

A Periphery in Peril? The Russian Far East in the Context of Chinese Migration

This article deals with the phenomenon of Chinese migration in the Russian Far East. Shortly after the dissolution of the Soviet Union, the Russian Far East experienced a sudden influx of Chinese migrants. In a traditionally isolated and sparsely populated area, this influx led to the widespread fear that the region might soon lose its ethnically Russian character and even become a target of China's territorial ambitions. Using a multidisciplinary approach, this study aims to examine the history of the Chinese presence in the Russian Far East since the late nineteenth century and analyze the main features of Chinese migration as it has evolved in the past two decades. The article explores why the emergence of Chinese migrants, fairly limited in number, triggered such extreme reactions among the Russian public and why these misperceptions persist in Russia despite the fact that they have been repeatedly disproven by scientific research.

Keywords: Russia, China, Russian Far East, population, migration

Jedním z nejdramatičtějších sociálních procesů, kterými bezprostředně po rozpadu Sovětského svazu prošla Ruská federace, bylo bezpochyby prudké zesílení migrace a mobility obyvatelstva. Otevření vnějších hranic, uvolnění cestovních restrikcí, zahájení tržních reforem a s nimi související sociální diferenciaci a stratifikaci, etnické napětí, ozbrojené konflikty v okolních státech i na vlastním území a mnohé další faktory měly za následek masivní populační přesuny jak na mezinárodní, tak vnitrostátní (meziregionální i vnitroregionální) úrovni. Rusko se v oblasti migrace prakticky ze dne na den stalo výchozím, cílovým i tranzitním státem zároveň.

---

* Text vznikl v rámci projektu SVV č. 2011-263503.

Dopady zvýšené intenzity migrace na ruské regiony byly značně nerovnoměrné. Migrační procesy 90. let 20. století byly charakteristické svojí nesmírnou různorodostí, a to nejen ve smyslu typologie (nucené přesuny, ekonomická migrace, návratová migrace apod.) či délky trvání, ale rovněž ve smyslu geografické distribuce. Zatímco některé subjekty federace, zejména ty v centrálních částech země, zůstaly masivních přesunů obyvatel ušetřeny, jiné, zpravidla periferní regiony se musely vyrovnat s nápoem uprchlíků, přílivem krajanů z dalších postsovětských republik či hromadným odchodem kvalifikovaných pracovníků.

Patrně žádná jiná část Ruské federace nebyla migračními procesy zasažena tak silně jako oblast Dálného východu. V průběhu masivní depopulace ztratily některé z nejuvýchodněji situovaných ruských regionů okolo poloviny obyvatel. Současně s vyliďňováním zažíval ruský Dálný východ během první postsovětské dekády také mimořádně hluboký hospodářský propad. Právě v době, kdy dosáhly vzájemně se posilující procesy depopulace a ekonomického úpadku svého vrcholu, se v jižních částech ruského Dálného východu objevili první čínští migranti. V oblasti, kterou Moskva přinejmenším od druhé poloviny 50. let 20. století spravovala v podstatě jako vojenskou hranici a která se po desetiletí vyznačovala i na sovětské poměry výjimečnou izolovaností vůči vnějšímu světu, vyvolal náhlý příliv čínských migrantů značný rozruch.

Cílem této studie je zasadit problematiku novodobé čínské migrace v oblasti ruského Dálného východu do adekvátních historických a demografických souvislostí. Text je pokusem o originální syntézu klíčových poznatků, které byly v posledních letech o čínské migraci a s ní spojenými jevy shromážděny na poli historické vědy, areálových studií, sociologie a demografie. Multidisciplinární, současně empiricko-analytický i interpretativní přístup je podle mínění autora vhodným prostředkem k uchopení ústředního tématu práce, kterým je fenomén takzvané „čínské hrozby“. Právě tímto termínem se někdy označují přehnané obavy veřejnosti, médií i okrajové části vědecké obce ze silící čínské přítomnosti v příhraničních regionech Dálného východu. Zvolenému přístupu odpovídá výběr zdrojů. Studie vychází převážně z ruskojazyčné a v menší míře anglojazyčné literatury. Primární zdroje ve formě statistických dat byly využity pouze tehdy, pokud se zdálo vhodné aktualizovat standardně dostupné údaje, s nimiž ve svých studiích pracovali citovaní autoři. Pro ilustraci vybraných jevů či jejich dokreslení autor využíval rovněž ruský tisk a sporadicky též vlastní terénní zápisky.

Geografické vymezení a demografický profil

Ruský Dálný východ – zahrnující v územně správním vyjádření Dálnévýchodní federální okruh – tvoří nejuvýchodnější třetinu Ruské federace. Území regionu má

rozlohu přes šest milionů kilometrů čtverečních. Na severu je vymezeno Severním ledovým oceánem, na východě pak Tichým oceánem a na jihu z větší části řekami Amur a Ussuri, které zároveň představují mezinárodní hranici s Čínskou lidovou republikou. Západní hranice regionu jako jediná neodpovídá žádné přírodní linii a je vymezena čistě administrativně.¹

Výjimečnost Dálného východu mezi ostatními federálními okruhy spočívá v příkrém nesouladu mezi geografickou rozlohou a počtem obyvatel. Dálný východ je totiž na jedné straně okruhem největším a na druhé nejméně zalidněným. Na území odpovídajícím dvěma třetinám Spojených států amerických žije podle výsledků posledního cenzu (2010) jen 6,3 milionu obyvatel, což je ekvivalent poloviny současné populace Moskvy. Hustota osídlení Dálného východu je extrémně nízká – na jeden kilometr čtvereční připadá průměrně pouze jeden obyvatel.

Distribuce obyvatelstva v rámci regionu je silně nerovnoměrná. Suverénně nejlidnatějším subjektem Dálného východu je Přímořský kraj, kde podle výsledků cenzu z roku 2010 žijí asi dva miliony lidí. Na druhém místě s odstupem 700 tisíc obyvatel se nachází Chabarovský kraj a na třetím republika Sacha, rozlohou vůbec největší subjekt okruhu i celé federace. Na opačném konci žebříčku se nachází Čukotský autonomní okruh s pouhými 50 tisíci obyvateli. V přepočtu obyvatel na rozlohu opět vede Přímořský kraj těsně před Sachalinem. Výmluvným faktem nicméně je, že jde o jediné dva subjekty okruhu, které v hustotě osídlení dosahují alespoň průměrné hodnoty Ruska jako celku. Zdaleka nejnižší hustotu obyvatel vykazuje s jedním člověkem na deset čtverečních kilometrů Čukotský autonomní okruh. Prakticky stejně řídké osídlení mají i Sacha, Magadanská oblast a Kamčatský kraj.²

Disproporce mezi teritoriálními a demografickými charakteristikami je a vždy byla základním rysem a současně i klíčovým problémem ruského Dálného východu. Více než kdy jindy se tento problém vyhroutil v předešlých dvaceti letech, kdy region ztratil více než 1,5 milionu lidí, tedy skoro pětinu obyvatel. Depopulace východních periferií nabrala po rozpadu Sovětského svazu zhruba šestkrát vyšší tempo, než kolik činí ruský průměr. Tento souhrnný údaj přitom ještě zakrývá mnohem prudší úbytek, zaznamenaný v samotných 90. letech. Většina uvedeného

¹ V souladu s prezidentským výnosem č. 849 z roku 2000 o zřízení federálních okruhů zahrnuje ruský Dálný východ devět subjektů federace. Jsou jimi: Přímořský kraj, Chabarovský kraj, Amurská oblast, Židovská autonomní oblast, Sachalinská oblast, Republika Sacha (Jakutsko), Magadanská oblast, Kamčatský kraj (až do roku 2007 se jednalo o dva oddělené subjekty – Kamčatskou oblast a Korjacký autonomní okruh) a Čukotský autonomní okruh. Administrativním centrem ruského Dálného východu je Chabarovsk, spolu s Vladivostokem nejlidnatější město regionu.

² *Predvaritel'nyje itogi vserosijskoj perepisi naselenija 2010 goda: statističeskij sbornik* (Moskva: Rosstat, 2011), http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/VPN-BR.pdf (staženo 28. 11. 2011).

úbytku totiž připadá pouze na období mezi lety 1992–2001. V průběhu první dekády nového tisíciletí se sice tempo vylidňování Dálného východu snížilo, avšak hovořit o stabilizaci populačního vývoje regionu je zatím předčasné.³

Depopulace ruského Dálného východu má dvě komponenty: přirozený úbytek a migrační úbytek. Hlavní příčinou přirozeného úbytku je nízká plodnost (fertility). Úhrnná plodnost (průměrný počet dětí na jednu ženu v reprodukčním věku) Dálnévýchodního okruhu se v posledních letech pohybuje okolo hodnoty 1,5. Ačkoliv je tato hodnota hluboko pod hranici prosté reprodukce obyvatelstva (2,1), nijak významně se neodchyluje od celoruského průměru a v posledních letech navíc jeví známky vzestupu.⁴ Za předpokladu, že dramaticky nevzroste úmrtnost, je tedy v nejbližší době na místě očekávat alespoň částečné zlepšení přirozeného demografického vývoje regionu.

Přirozený úbytek je nicméně zodpovědný jen za jednu pětinu veškerých demografických ztrát Dálného východu. Specifičnost regionu v porovnání s jinými částmi Ruska spočívá v podílu, jaký má na vylidňování migrace. U žádného jiného federálního okruhu se nesetkáme s tím, že by migrační deficit tak výrazně překračoval ztráty způsobené převahou úmrtnosti nad porodností.⁵ Dálný východ se po rozpadu Sovětského svazu změnil z hlavního příjemce vnitřních migrantů v jednoznačně největšího migračního „dárce“ pro nově se formující populační jádro ve středních a jižních oblastech evropské části Ruska.

Během pouhých šestnácti let od rozpadu SSSR opustilo region na 1,2 milionu lidí, za rok tedy v průměru okolo 75 tisíc. Jestliže počet obyvatel Dálného východu na počátku 90. let dosahoval 8 milionů, znamená to, že jen díky migraci každoročně ztrácel téměř jedno procento obyvatel. V roce 1991 odešlo podle oficiálních údajů jen něco málo přes 20 tisíc lidí, jejich počet ale vzápětí prudce vzrostl na hodnoty okolo 100 tisíc.⁶ Ve druhé polovině dekády tempo migrace, a tím i celé depopulace mírně polevilo. V roce 2000 z Dálného východu odešlo 35 tisíc lidí, o rok později 32 tisíc, a v následujících dvou letech 32 tisíc, respektive 28 tisíc, čímž se intenzita vylidňování vlivem migrace opět přiblížila výchozím hodnotám platným pro dobu existence samostatného Ruska.⁷

³ K. R. Belorusec, *Migracionnyje processy v Dal'nevostočnom federal'nom okruge* (Moskva: RISL, 2004), 3.

⁴ *Demografičeskij ježegodnik Rossii 2010: statističeskij sbornik* (Moskva: Rosstat, 2010), 100, http://www.gks.ru/doc_2010/demo.pdf.

⁵ Leonid L. Rybakovskij et al., eds., *Sovremennaja migracionnaja situacija v prigraničnych rajonach Dal'nego Vostoka: Mnenija ekspertov* (Moskva: Institut social'no-političeskich issledovanij RAN, 2001), 12.

⁶ Ju. A. Avdejev et al., *Problemy naselenija Dal'nego Vostoka* (Vladivostok: Dal'nauka, 2004), 111.

⁷ Belorusec, *Migracionnyje processy*, 3. Bystrickij však na základě údajů federální statistické služby posouvá pokles migrace z Dálného východu až na přelom let 2001 a 2002, kdy migrační deficit

Migrační úbytek Dálnévýchodního okruhu vykazuje výrazné regionální rozdíly. Jednoznačně největší migrační ztráty vzhledem k počtu obyvatel zaznamenaly nejseverněji položené subjekty teritoria. Magadanská oblast ztratila jen do roku 2001 skoro výhradně vlivem migrace neuvěřitelných 53 % obyvatel a populace Čukotského autonomního okruhu se i přes relativně slušný přirozený přírůstek snížila dokonce o víc než dvě třetiny. S určitým odstupem za nimi se umístil Sachalin, těsně následovaný Kamčatským krajem.⁸

Demografický šok v kontextu ekonomické krize

Důležitým aspektem procesu vyliďňování ruského Dálného východu je jeho načasování. Nejintenzivnější fáze depopulace regionu časově korelovala jednak s první vlnou postsovětských ekonomických reforem, jednak s otevřením Ruska vnějším světu. Oba procesy přitom měly na ruský Dálný východ mimořádně silný vliv.

Základním pilířem ekonomiky Dálného východu v sovětském období byl vedle těžby surovin obranný průmysl. Podniky náležející do sovětského vojensko-průmyslového komplexu zajišťovaly v době rozpadu SSSR přibližně 20 % veškeré průmyslové výroby regionu. V závodech obranného určení bylo ve stejném období zaměstnáno zhruba 40 % veškeré pracovní síly.⁹ Převážná část vojenského průmyslu byla koncentrována v Přímořském a Chabarovském kraji. Podniky specializované na výrobu či opravu lodí, vrtulníků, stíhacích letadel a další vojenské techniky zde pouze *přímo* zaměstnávaly více než 400 tisíc lidí. Tento údaj nicméně nezahrnuje osoby, které se na vojenské výrobě podílely nepřímo anebo na ní byly

---

okruhu klesl z 97 tisíc na 15 tisíc osob. Do roku 2006 pak kolísal od 31 tisíc do 36 tisíc. Viz S. P. Bystrickij, V. K. Zausajev a A. V. Chorošavin, *Dal'nij Vostok Rossii: stanovlenije novej ekonomiki* (Chabarovsk: DVAGS, 2008), 135.

⁸ Bystrickij, Zausajev a Chorošavin, *Dal'nij Vostok Rossii*, 130. Prudké tempo vyliďňování výše zmíněných subjektů Dálného východu by však nemělo zakrýt jeden podstatný fakt. Exodus obyvatelstva ze severních částí okruhu probíhá převážně v severojižním, nikoliv východozápadním směru. Jinými slovy, lidé opouštějí klimaticky nejméně příznivé a socioekonomicky nejméně rozvinuté oblasti Dálného severu a stěhují se do jižních částí okruhu, zejména do Přímořského a Chabarovského kraje. Právě vnitroregionální migrace ze severu je v součtu s pokračující plošnou depopulací venkova hlavní příčinou současné stavební konjunktury měst jako jsou Chabarovsk, Vladivostok a Ussurijsk. Migrace v západním směru, pro vyliďňování Dálného východu určující, je typická spíše pro jižní, hustěji osídlené oblasti při hranici s Čínou, například Amurskou oblast a některé části Chabarovského kraje. Obyvatelstvo těchto teritorií míří nejčastěji do Centrálního a Jižního federálního okruhu, případně na Západní Sibiř. Do zahraničí, nejčastěji do dalších zemí bývalého Sovětského svazu, odchází jen zhruba šest procent migrantů. Rybakovskij et al., *Sovremennaja migracionnaja situacija*, 13.

⁹ Katherine G. Burns, „Security Implications of Defense Conversion in the Russian Far East“, in *Russia's Far East: a region at risk*, ed. Judith Thornton a Charles E. Ziegler (Seattle: University of Washington Press, 2002), 267.

jinak ekonomicky závislé (personál jídelen, členové rodin zaměstnanců apod.). S jejich připočtením by byl údaj o celkové zaměstnanosti v rámci dálněvýchodního obranného průmyslu možná i několikanásobně vyšší.¹⁰

Po roce 1991 zaznamenal obranný průmysl mezi ostatními sektory ekonomiky regionu bezprecedentní kolaps. Při jistém zjednodušení lze konstatovat, že postsovětská ekonomická transformace znamenala pro Dálný východ především radikální demilitarizaci. Jedním z jejích průvodních jevů se stal rychlý růst nezaměstnanosti. Úzký ekonomický profil regionu poté vedl k tomu, že nezaměstnanost získala chronický charakter – bývalí zaměstnanci obranného průmyslu jen velmi těžko nacházeli uplatnění v jiných, nedostatečně vyspělých sektorech ekonomiky. Právě problémy s nalezením uplatnění se následně staly jedním z důležitých faktorů, které přispěly k posílení migračních proudů do západněji situovaných ruských regionů.¹¹

Otevření Dálného východu navenek znamenalo pro region rovněž větší zlom než pro jiné oblasti bývalého Sovětského svazu. Na Přímořský kraj, Kamčatku, města na pobřeží Ochotského moře, celé pobřeží Čukotky a další vybraná území se totiž po většinu sovětské éry vztahovala výjimečně přísná omezení mobility a migrace obyvatelstva. Izolace zmíněných částí Dálného východu byla téměř absolutní. Přístup do nich byl zapovězen nejen cizincům – včetně těch ze „spřátelených“ států komunistického bloku –, ale bez speciálního povolení milice i řadovým občanům samotného Sovětského svazu.¹²

Bez přihlídnutí ke kontextu všech těchto vzájemně provázaných faktorů – zrychlujícího se a čím dál viditelnějšího vylidňování, kolapsu klíčových sektorů ekonomiky a zejména desítky let trvající odříznutosti od vnějšího světa i zbytku státu – nelze fenomén takzvané „čínské hrozby“ plně pochopit.

Počátek novodobých ruských obav z čínské imigrace je třeba hledat v době normalizace sovětsko-čínských vztahů napjatých od druhé poloviny 50. let 20. století. Jejím symbolickým mezníkem a současně prvním krokem na cestě k demilitarizaci společné hranice, k vyřešení teritoriálních sporů a k navázání standardního hraničního režimu se stala návštěva Michaila Gorbačova v Pekingu a Šanghaji na jaře 1989. Po desetiletích úzkostlivé izolace se ruský Dálný východ prakticky přes

---

¹⁰ Ibid., 270.

¹¹ Rybakovskij, *Sovremennaja migracionnaja situacija*, 10. Podrobněji o rozsahu dálněvýchodního obranného průmyslu a důsledcích jeho rozpadu v postsovětském období pojednává Sue Davis, *The Russian Far East: the last frontier?* (London: Routledge, 2003), 104–132.

¹² Vladimir A. Kolosov a Pavel M. Poljan, „Ograničeniye territorial'noi mobil'nosti i konstruirovaniye prostranstva ot stalinskoy epochi do našich dnej“, in *Režimnyje ljudi v SSSR*, ed. Tamara S. Kondratěva a Andrej K. Sokolov (Moskva: Rosspen, 2009), 34.

noc proměnil v cílovou i tranzitní oblast desítek tisíc migrantů z Číny a dalších zemí východní a jihovýchodní Asie.

Příliv cizinců, zejména čínských obchodníků, kteří rychle zaplavili trh potravinami a levným spotřebním zbožím, přinesl regionu v době celoruského hospodářského propadu nesmírně důležitou úlevu. U místního obyvatelstva však brzy převážil pohled na čínskou imigraci jako hrozbu. Proud migrantů z chudých provincií severovýchodní Číny začal být ve světle množícího se odchodu ruskojazyčných obyvatel vnímán jako začátek postupného počínšťování regionu. V součtu s vědomím přetrvávajících hraničních sporů, domnělými nároky Číny na půldruhého milionu čtverečních kilometrů ztracených v 19. století, obrovským populačním nepoměrem obou zemí, jakož i pocitem celkového zanedbání ze strany ústřední vlády přispěla přítomnost asijských migrantů ke vzniku mýtu o čínské demografické expanzi. S pomocí oportunistických politiků a lokálních i celostátních médií postupně vznikl obraz Dálného východu jako pomyslné ruské pevnosti, obležené nikoliv už čínskou armádou, ale miliony imigrantů odhodlaných osídlit vylištěné oblasti východní Sibíře a ovládnout ruské surovinové zásoby. Po expanzi demografické a ekonomické měla podle extrémních verzí tohoto výkladu následovat již přímá anexe regionu ze strany Pekingu. Čínští migranti tímto způsobem už na počátku 90. let získali nálepku jakési páte kolony, předvoje pro plné začlenění příhraničních oblastí Dálného východu do Říše středu.

Obavy z čínské imigrace v historické perspektivě

Historicky vzato nejsou obavy Rusů ze ztráty Dálného východu ve prospěch Číny ničím novým. Pocit takzvané „žluté hrozby“ či „žlutého nebezpečí“ lze najít už v prostředí pozdně carského Ruska a v ještě ostřejších rysech pak po velkou část existence sovětského režimu. Podpisem rusko-čínských smluv z Ajgunu (1858) a Pekingu (1860), jimiž se Čína definitivně vzdala nároků na Amurský a Ussurijský kraj (přibližně dnešní Amurská oblast a Přímořský kraj), získávalo Rusko pod svoji kontrolu prakticky pustá území. V době připojení k Ruské říši se na těchto teritoriích nacházelo pravděpodobně jen několik tisíc Číňanů, Mandžůů nebo příslušníků jiných asijských etnik. Naprostá většina z nich navíc nebyla v regionu trvale usazena. Číňané sem tradičně přicházeli krátkodobě s cílem využít zdejší přírodní bohatství a poté se vraceli zpět do výchozích oblastí. Častým motivem sezónní čínské migrace byl například lov kožešinových zvířat, sběr ženšenu, lov sumyšů (takzvané mořské okurky) a v době mimořádných such na jihu také zemědělská činnost. V zimních měsících ale nenabízely oblasti severně od Amuru nic, kvůli čemu by zde mělo smysl zůstat, a čínští lovci, sběrači a rolníci pravidelně odcházeli

zpět na jih.¹³ Situaci prudce změnila až kolonizace regionu prováděná carskou vládou. Už na začátku 60. let 19. století vláda ustoupila ve své kolonizační politice od jakýchkoliv národnostních kritérií či omezení a v důsledku toho se na Dálném východě objevily vedle Ukrajinců a jiných neruských etnik z evropské části říše také tisíce pracovníků z Číny. Sankt-Petěrburg čínskou imigraci vítal, protože v ní nespátrával nic jiného než dodatečný přísun pracovní síly a možnost jak urychlit pomalé osvojování východních periferií státu.

Zajímavým rysem čínské migrace na Dálný východ byl její čistě mužský charakter. Až v roce 1878 totiž čínská vláda zrušila nařízení, podle kterého nesměly ženy v případě odchodu mužského člena domácnosti opustit zemi a zůstávaly na místě jako záruka jeho návratu, a tedy pojistka proti hromadnému vyliďňování zaostalých venkovských oblastí.¹⁴ Čínská migrace do Ruska si i z tohoto důvodu dlouho udržovala sezónní povahu a již v 19. století se výrazně odlišila od podobně rozsáhlé přistěhovalecké vlny z Koreje. Etničtí Korejci se oproti Číňanům snáze adaptovali na těžké klimatické podmínky Dálného východu, dokázali jim lépe přizpůsobit své zemědělství, a vždy proto měli větší tendenci usazovat se zde k trvalému životu. Ruské úřady jistou dobu dokonce prezentovaly korejské rolníky jako vzor pro ostatní kolonisty a obzvláště oceňovaly jejich výjimečnou pracovitost a minimální životní nároky.¹⁵

Kladný postoj státních orgánů ke korejské i čínské přítomnosti na Dálném východě nicméně brzy vystřídal obavy z naprostého zastínění organizované či alespoň regulované kolonizace neustávajícím přílivem asiatského obyvatelstva. Ještě v roce 1869 se v Přímořském kraji podle odhadů vyskytovalo jen okolo 10 tisíc Číňanů a Mandžů. V 80. letech 19. století však čínské přistěholectví svým objemem převážilo nad ruskou kolonizací a důsledkem několika špatných úrod a následnému hladu na Korejském poloostrově se na Dálný východ v nouzi uchýlilo také přibližně 7 tisíc Korejců. Výsledky cenzu z roku 1897 sice hovořily o přítomnosti asi 40 tisíc Číňanů a zhruba polovičním množství Korejců, neoficiální odhady však běžně dosahovaly i dvojnásobných hodnot. Totéž platilo i o stavu v roce 1910, kdy oficiální údaje stanovovaly počet Číňanů na Dálném východě na 100 tisíc, zatímco neoficiální a podle většiny dnešních badatelů přesnější odhady spíše na 200 tisíc až čtvrt milionu.¹⁶ Nepochybně i pod vlivem množících se mezi-etnických konfliktů začaly ruské úřady od poloviny 80. let 19. století zavádět pro

¹³ Aleksandr G. Larin, *Kitajcy v Rossii včera i segodnja: istoričeskij očerk* (Moskva: Muravej, 2003), 13.

¹⁴ O. A. Vasilčenko, „Gosudarstvennaja politika po pereseleniju semej i organizacii ich žiznedejatel'nosti na Dal'nem Vostoke“ (doktorská disertace, Moskovskij Gosudarstvennyj Universitet, 2005), 105.

¹⁵ *Ibid.*, 149.

¹⁶ Larin, *Kitajcy v Rossii*, 21.

čínskou a korejskou imigraci poměrně přísná omezení. Od roku 1886 bylo cizincům zakázáno usazovat se v blízkosti státní hranice, od roku 1892 pak nakupovat v Amurské oblasti a Přímoří půdu, a v roce 1910 byl dokonce vyhlášen přímý zákaz najímání zahraniční pracovní síly. Zmíněná opatření však nebyla s ohledem na stoupající závislost na čínské pracovní síle důsledně dodržována a proud asijských přistěhovalců, respektive asijské sezónní pracovní síly příliš neovlivnila.¹⁷

Obavy z ohrožení bezpečnosti Dálného východu ze strany asijských přistěhovalců vzrostly především těsně po roce 1900 a souvisely jednak s takzvaným boxerským povstáním v Číně, jednak se zhoršením rusko-japonských vztahů, jež vyvrcholilo válečným konfliktem v letech 1904 až 1905. V roce 1900 odpověděly ruské policejní jednotky v součinnosti s kozáky na ostřelování Blagověščensku čínskými povstalci masakrem nejméně tří tisíc civilistů asijského původu.¹⁸ Jasně patrný pokles podílu Číňanů a Asiátů vůbec na celkové populaci Dálného východu těsně před rokem 1917 ale neodráží ani tak administrativní opatření nebo násilné střety s ruskojazyčným obyvatelstvem jako spíše prudkou akceleraci organizované ruské kolonizace. Larin uvádí, že zatímco ještě na přelomu století tvořili Číňané okolo 15 % populace Dálného východu, v roce 1910 jejich podíl klesl i navzdory pokračující imigraci pod 10 %. Další oslabení čínské přítomnosti poté způsobily revoluční události a především občanská válka, doprovázená naprostým rozvratem ruského hospodářství. V roce 1926, tedy v době pozvolného obnovování ruského přistěhovalectví, klesl počet čínských obyvatel regionu na zhruba 70 tisíc, což představovalo 4 % jeho populace.¹⁹

Ani tak výrazný pokles nicméně nedokázal úplně odstranit xenofobní nálady vůči asijskému živlu, zakořeněné již od 19. století. Podle převládajících stereotypů byli Číňané spojováni s vysokou kriminalitou, nevalnou úrovní morálních hodnot (která údajně vyplývala z chybějícího smyslu pro rodinu) a absencí jakékoliv loajality vůči hostitelské zemi. Jejich zločinné aktivity spočívaly podle mínění dobových pozorovatelů zejména v neplacení daní a rozsáhlém plundrování dálnévýchodního přírodního bohatství. Řada ruských autorů například dodnes tvrdí, že čínští dělníci pracující před druhou světovou válkou v ruských zlatých dolech až polovinu vytěženého materiálu zatajili a propašovali přes hranici.²⁰ Skutečnost, že předsudky namířené proti čínskému obyvatelstvu neodezdněly ani po prudkém

---

¹⁷ Alexander Lukin, *The bear watches the dragon: Russia's perceptions of China and the evolution of Russian-Chinese relations since the eighteenth century* (Armonk, NY: M.E. Sharpe, 2003), 59.

¹⁸ John J. Stephan, *The Russian Far East: a history* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1994), 60.

¹⁹ Podle výsledků celosvazového cenzu žilo ve stejném roce na území státu 102 tisíc Číňanů. Larin, *Kitajcy v Rossii*, 120.

²⁰ Viz například Zinaida I. Sidorkina, *Immigracija v demografičeskom razvittii Dal'nego Vostoka* (Vladivostok: Dal'nauka, 2007), 8.

snížení jeho podílu na celkové populaci, patrně souvisí s přetrvávající dominancí Asiatů ve vybraných sektorech ekonomiky. Význam čínské pracovní síly pro hospodářství regionu dokládají statistické údaje z poloviny 20. století: Číňané podle nich tvořili asi 35 % pracujícího obyvatelstva dálnévýchodních měst. Zvláště silné zastoupení měli mezi takzvanými kulii, tedy nájemnými dělníky, kde vykonávali především funkce nakládačů a nosičů. Kromě toho tvořili více než polovinu veškeré pracovní síly zaměstnané v báňském, kožedělném či potravinářském průmyslu.²¹ Pocit pokračujícího „žlutého obležení“ mezi ruskojazyčnými obyvateli nepochybně udržovala také mimořádná koncentrace Číňanů ve Vladivostoku, tedy v kulturním i průmyslovém jádru Dálného východu a celé východní Sibíře. Před rokem 1917 zde Číňané tvořili nejméně třetinu obyvatel, a disponovali dokonce samostatnými policejními oddíly.²² Mezi světovými válkami sice Číňanů ve Vladivostoku a také v dalších velkých městech v poměru k obyvatelům slovanského původu ubylo, ale jejich role v hospodářství zůstávala díky soustředění v průmyslu prakticky nezměněna. Čtvrti podobné *Kitajské slobodě* v Chabarovsku si uchovaly svůj orientální ráz, a Číňané proto zůstali velmi viditelnou menšinou.

Začátek konce čínské přítomnosti na Dálném východě přinesly až stalinské represe druhé poloviny 30. let. Souběžně s totální deportací občanů korejského původu muselo své domovy či místa přechodného bydliště opustit také mnoho tisíc Číňanů. Část z nich se ocitla podobně jako Korejci ve Střední Asii, část byla nucena přestěhovat se do své etnické vlasti. Záslouhou poválečné spolupráce Moskvy v oblasti repatriace Číňanů s Maovým režimem klesl jejich počet v celém Sovětském svazu v roce 1959 na pouhých 26 tisíc a dále se snižoval. Na samotném Dálném východě jich o dvacet let později podle oficiálních údajů žilo jen asi 1700.²³ Nikita Chruščov sice v průběhu 50. let zvažoval v součinnosti s čínskou stranou masivní nábor pracovní síly pro sibiřský a dálnévýchodní průmysl, vzájemná roztržka obou zemí však tyto plány nadobro pohřbila a za následek nemohla mít nic jiného než prohloubení staré nedůvěry vůči všemu čínskému a v širším smyslu i posílení defenzivního pohraničního étosu, který byl nedílnou součástí celé historie Dálného východu. Teritoriální spor s Japonskem o Kurilské ostrovy, který trvá od roku 1945, totiž od 60. let doplnily ještě nejasnosti ohledně demarkace sovětsko-čínské hranice na řekách Amur a Ussuri, dále zčásti zveličované, ale ne zcela smyšlené nároky Pekingu na území ztracená ajgunskou a pekingskou smlouvou a navrch ještě rozepře s Korejskou lidově demokratickou

²¹ Aleksandr G. Larin, *Kitajskije migranty v Rossii: istorija i sovremennost'* (Moskva: Vostočnaja kniga, 2009), 112.

²² Odhady počtu Číňanů ve Vladivostoku okolo roku 1910 se značně liší. Nejvyšší z nich hovoří dokonce o více než šedesátiprocentním podílu na celkovém počtu obyvatel. Larin, *Kitajcy v Rossii*, 22.

²³ *Ibid.*, 156.

republikou, způsobená nečekanou změnou toku hraniční řeky Tumannaja. Jak měly ukázat už první roky existence postsovětského Ruska, dlouhotrvající paranoický strach bolševického režimu z vnějšího ohrožení bezpečnosti Dálného východu zanechal hluboké stopy v mentalitě místního obyvatel regionálních politických elit.

V prosinci 1992 uzavřely Rusko a Čína dohodu o zrušení vízové povinnosti na společné hranici. S ohledem na momentální hospodářský a politický stav Ruské federace nemohl tento krok přijít v méně vhodné době. Přímořský kraj a Amurská oblast se od prvních měsíců nového roku staly cílem desítek tisíc čínských migrantů, nejčastěji drobných obchodníků, motivovaných vidinou okamžitých zisků z barterového obchodu. První reakcí obyvatelstva na příval čínských prodejců a jejich zboží bylo pochopitelně nadšení. Regionální trh, zejména v bezprostřední blízkosti hranice, byl okamžitě zaplaven dosud nevídaným množstvím čerstvých potravin a spotřebního zboží za bezkonkurenční ceny.²⁴ Místní úřady nicméně euforii řadových obyvatel nesdílely a nad čínskou migrační vlnou naopak vyjadřovaly naprosté zděšení. Správní a bezpečnostní orgány zastihlo otevření hranice dokonale nepřipravené a bezmocné. V okamžiku, kdy se v obchodech a na tržištích objevilo zboží z Jižní Koreje, Japonska či Spojených států, se navíc jejich panika začala přenášet i na zbytek populace, protože vyšlo najevo, jak nízká je skutečná kvalita velké části čínského dovozu. Protičínské nálady se od roku 1993 staly, slovy Alexandra Lukina, „významnou součástí společenského života Dálného východu“²⁵ a nic na tom nezměnilo ani znovuzavedení vízové povinnosti na počátku roku 1994, kterým federální vláda reagovala na prudký odpor a samostatná restriktivní opatření ze strany regionálních administrativ Přímořského a Chabarovského kraje.

Čínská imigrace v představách alarmistů

Dočasná ztráta kontroly nad přeshraniční mobilitou odstartovala rozsáhlou a často nesmírně agresivní antiimigrační kampaň v regionálních médiích. Viktor Larin, ředitel vladivostockého Institutu historie, archeologie a etnografie, například mezi lety 1993 a 1995 napočítal v dálnévýchodním i celonárodním tisku na 150 článků, které se zabývaly problematikou takzvaného „žlutého nebezpečí“.²⁶ Poplašné

²⁴ Zásluhy čínských trhovců na zásobování lokálního trhu čerstvou zeleninou uznal v rozhovoru s Michaiilem Alexejevem dokonce i náčelník jinak silně xenofobních ussurijských kozáků. Mikhail Alexseev, „Chinese Migration in the Russian Far East“, in *Russia's Far East: a region at risk*, ed. Judith Thornton a Charles E. Ziegler (Seattle: University of Washington Press, 2002), 329.

²⁵ Lukin, *The bear watches the dragon*, 165.

²⁶ Viktor L. Larin, *Kitaj i Dal'nij Vostok Rossii v pervoj polovine 90-ch: problemy regional'nogo vzaimodejstvija* (Vladivostok: Dal'nauka, 1998), 72.

zprávy o tiché expanzi čínských migrantů však z ruských médií nevymizely ani ve druhé polovině 90. let a čas od času na ně lze narazit dodnes. Většina protičínsky orientovaných článků operuje jednak s nadsazenými odhady počtu čínských občanů na ruském území, jednak s oživenými předsudky vůči čínskému etniku a jeho způsobu života. Faktografická úroveň podobných zpráv, ať už jsou publikovány v bulvárním nebo seriózním tisku, bývá zpravidla mizivá.

Početnost čínských migrantů na Dálném východě se v podání alarmistů pohybuje přinejmenším v řádech stovek tisíc osob. Extrémní, přesto snadno dohledatelné odhady posouvají sílu čínské diaspory dokonce přes dva miliony lidí. Deník *Novyje Izvestija* například krátce před zveřejněním výsledků sčítání obyvatel v roce 2003 přišel v článku s výmluvným názvem „Rusko je čínské“ s tvrzením, že na Dálném východě a Sibiři žije už nyní více než dva a půl milionu Číňanů. Nejmenovaní „specialisté“ v oboru demografie podle autora článku odhadují, že v roce 2015 bude čínského původu každý čtvrtý obyvatel Ruska.²⁷

Mnohé podobně zaměřené články varovaly před tím, jakou roli ve zdánlivě spontánní, ekonomicky motivované čínské migraci sehrává vláda v Pekingu. Celý proces popisovaly jako řízenou infiltraci či tajnou kolonizaci, jejímž skutečným cílem je vytlačit z Dálného východu ruskojazyčné obyvatelstvo a celý region ve vhodnou chvíli anektovat. Jedno z prvních čísel nového deníku *Děň* doplnilo takto laděný článek s názvem „Provincie Elofy“ mapkou, která ukazuje možnou podobu rusko-čínské hranice v letech 2015 a 2045. Tlusté šipky, směřující přes Mongolsko na Sibiř a zobrazující blížící se nápor čínských migrantů, posouvají hraniční linii nejprve na 55. rovnoběžku, a poté dokonce na pohoří Ural.²⁸ Stať s titulkem „Sibiř: kdo zastaví čínský vpád“, kterou publikoval v říjnu 2002 deník *Moskovskij komsomolec*, informovala čtenáře, že v Číně existuje již od roku 1989 tajný plán počítající s kolonizací Dálného východu vlastním obyvatelstvem, se vznesením nároků na správní autonomii a nakonec s postupným začleněním regionu pod čínskou suverenitu.²⁹ Zřejmě nejpřesněji však vystihl ruské konspirační teorie o „velkém čínském plánu“ článek v deníku *Komsomolskaja pravda* pojmenovaný „Cizinci osídlili polovinu země“. Podtitulek „Na řadě je Sibiř“ byl v článku objasněn následující pasáží: „Na jihu Sibiře mezitím dřímá miliardová Čína, každoročně zavalující [Rusko] milionem nových obyvatel z řad svých krajanů. Čína nikam

²⁷ *Novyje Izvestija*, 5. září 2003.

²⁸ Slovo „Elofy“ je zkomoleninou čínského pojmu pro Rusko – E-luo s. Vilja G. Gel’bras, *Rossija v uslovijach global’noj kitajskoj migracii* (Moskva: Muravej, 2004), 22. Setkání s podobně laděnými články nevyhnutelně evokuje sovětský vtíp z dob studené války o rozhlasové zprávě z roku 2000 ohlašující „na čínsko-finské hranici klid“.

²⁹ Gel’bras, *Rossija v uslovijach*, 22.

nespěchá. Čeká, až z území Sibiře vymizí Rusové a územní nároky bude moci předložit kavkazským a asijským přistěhovalcům.³⁰

Přímé spojování čínské imigrace s bezpečnostní hrozbou pro ruské východní periferie je kromě tisku poměrně běžné také v odborné literatuře. Výchozím bodem všech varování před nebezpečím, které pro Rusko skýtá čínská přítomnost, je nepochybně v počtu obyvatel na protilehlých stranách hranice. Jen málokterá práce zkoumající Dálný východ z demografického nebo geopolitického hlediska zapomene uvést, že zatímco na ruském břehu Amuru žije jen něco málo přes šest milionů lidí, populace jen tří sousedních provincií Číny dosahuje 80 až 100 milionů obyvatel. Ruský ekonomický geograf Pjotr Baklanov pro vyjádření této disproporce dokonce vytvořil speciální veličinu nazvanou „demografický tlak“. Jeho hodnotu na rusko-čínském pomezí poté stanovil na 63 tisíc Číňanů na jednoho Rusa a jeden kilometr hranice. Autorův druhý výpočet, který se týká jen pohraničního pásma v šířce jednoho kilometru na každou stranu, dochází k výsledku 380 tisíc ku jednomu.³¹ Zinaida Sidorkinová z Dálnévýchodního oddělení Ruské akademie věd se otevřeně přiklání k teoriím o diverzních záměrech Pekingů, když uvádí: „Je všeobecně známo, že čínská vláda tajně podporuje přesídlení svých občanů na jih východní Sibiře a Dálného východu.“ Ve stejné práci dochází Sidorkinová k závěru, že čínská imigrace může způsobit náhlou změnu etnické struktury regionu a přispět k rozhoření etnických konfliktů s domácím obyvatelstvem: „Asimilovat se přitom bude muset spíše ruské obyvatelstvo. [...] Neviditelná menšina se stane většinou, přesně jak ukázal precedent v Kosovu.“³² Analogie s bývalou autonomní oblastí svazové Jugoslávie není v ruském prostředí nikterak ojedinělá. Několik autorů přirovnává údajné počínání Dálného východu také k americkému připojování bývalých území Mexika po roce 1845.³³

Populárním argumentem mezi ruskými badateli podporujícími sinofobní teorie je vedle prosté demografické disproporce také vysoká míra nezaměstnanosti ve vnitrozemských oblastech severovýchodní Číny, dále čínský hlad po nerostných surovinách a nakonec nedostatek zemědělské půdy v přepočtu na obyvatele. Smidovič například poukazuje na fakt (přesněji řečeno na údaj, který za fakt vydává), že rozloha zemědělské půdy v Číně je při hodnotě pouhých 1,2 hektaru na obyvatele třicetkrát nižší než na ruském Dálném východě.³⁴

³⁰ *Komsomol'skaja pravda*, 8. listopadu 2005.

³¹ Alexseev, „Chinese migration“, 325.

³² Sidorkina, *Immigracija*, 27.

³³ Viz například Leonid L. Rybakovskij, *Demografičeskaja bezopasnost': populjacionnyje i geopolitičeskije aspekty* (Moskva: Ekon-Inform, 2003), 32.

³⁴ Gleb S. Smidovič, *Sovremennyyje osobennosti social'no-demografičeskoi situacii na Rossijskom Dal'nem Vostoke v geopolitičeskich koordinatach* (Moskva: Institut social'no-političeskich issledovanij RAN, 2006), 5.

Jak širokou odezvu našla varování o demografické expanzi mezi ruskou veřejností, dokazují nejen protičínsky zabarvené výroky některých čelných osobností kulturního a společenského života (spisovatel Alexandr Solženicyn, filmový režisér Nikita Michalkov a Stanislav Govoruchin), ale také sociologické průzkumy prováděné respektovanými instituty. Průzkum provedený v roce 2003 v Přímořském kraji například ukázal, že pouhá pětina obyvatel odhaduje podíl Číňanů na populaci regionu na méně než 5 %. 60 % respondentů prohlásilo, že počet Číňanů v Přímoří dosahuje několika set tisíc.³⁵ Další sociologické průzkumy odhalily přesvědčení velké části veřejnosti o tom, že čínští imigranti představují pro Dálný východ akutní bezpečnostní hrozbu. Téměř dvě třetiny místních obyvatel oslovených v roce 1997 vyjádřily přesvědčení, že dochází k čínské expanzi. Skoro polovina dotázaných vyslovila v dalších průzkumech obavy z anexe ruských teritorií Čínou a bezmála 40 % pak souhlasilo s teorií o řízení čínské migrace režimem v Pekingu.³⁶

Ta část ruské veřejnosti, která si od podobných konspiračních teorií drží odstup, spatřuje primární příčiny masové migrace z Číny v její přelidněnosti a vysoké míře nezaměstnanosti. Jak ukazují průzkumy veřejného mínění i odborné sociologické publikace, Rusové přisuzují čínským migrantům celou řadu negativních sociálních i individuálních rysů. Nejčastější kritika se týká údajně vysoké míry kriminality a prorůstání přistěhovalecké komunity s čínským organizovaným zločinem. Obvinění přitom sahají od daňových úniků přes nelegální těžbu a vývoz dřeva, sběr ženšenu, pytláčení, pašování paroží, falšování úředních dokumentů, šíření nakažlivých chorob až po špionáž. Zřejmě nejdále dotáhl tezi o kriminalizaci čínské populace poradce předsedy ruského ústavního soudu Vladimir Ovčinskij, když ve stati s názvem „Mafie 21. století: vyrobeno v Číně“ uvedl, že čínská mafie již ovládá většinu zemí světa a je krok od úplného pohlcení Ruska.³⁷ Bývalý, nechvalně proslulý gubernátor Přímořského kraje Jevgenij Nazdratěnko při jedné příležitosti poznamenal, že mezi čínskými přistěhovanci je „mnoho zločinců,

³⁵ Strach ruskojazyčných obyvatel z čínských imigrantů nezmlzel ani dvacet let po otevření společných hranic. Autor této práce se v Přímořském i Chabarovském kraji několikrát osobně setkal s názory, že na ruské straně hranice žije nejméně milion Číňanů. Pocity úzkosti místních obyvatel z čínské imigrace často doplňuje až zarážející neznalost základních faktů o samotné Číně. Jak v Moskvě, tak na Dálném východě se lze poměrně běžně setkat s pevným přesvědčením, že v Číně žijí dvě nebo dokonce dvě a půl miliardy lidí.

³⁶ Výsledky zmíněných průzkumů uvádí Viktor L. Larin, „Kitajskaja migracija na Dal'nem Vostoke“, in *Most čerez Amur: Vnešnje migracii i migranty v Sibiri i na Dal'nem Vostoke*, ed. Viktor I. Djatlov (Moskva, Irkutsk: Natalis, 2004), 119.

³⁷ „Triady i reformy: Mafija XXI veka: sdelano v Kitaje“, *CentrAzija*, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1160116560> (staženo 10. 3. 2009).

nemocných lidí a narkomanů“, a ve své knize *A za zády celé Rusko* varoval před proměnou Dálného východu v „asijský Balkán“.³⁸

Poznátky z empirických výzkumů

Skutečný počet čínských občanů na území Dálnévýchodního federálního okruhu se podle naprosté většiny spolehlivých zdrojů pohybuje v řádech nikoliv milionů nebo stovek tisíc, ale pouze desítek tisíc osob. Zároveň s přemrštěnými a zcela nepodloženými údaji, které bývají součástí mýtu o žluté expanzi, je však třeba důrazně odmítnout i podhodnocená čísla udávaná ve výsledcích ruského cenzu z roku 2002. První celostátní sčítání obyvatel od rozpadu SSSR stanovilo počet Číňanů v celém Rusku na pouhých 35 tisíc. Ruští demografové a odborníci na rusko-čínské vztahy však takové číslo považují s ohledem na špatnou metodologii cenzu za naprosto nereálné. Respektovaný sinolog Vilja Gelbras dospěl na konci 90. let po důkladných analýzách dostupných regionálních dat k závěru, že se na území Ruska nachází 200 až 450 tisíc Číňanů. Své původní odhady poté v roce 2002 podrobil novému přezkoumání a s pomocí údajů pohraniční služby a ministerstva vnitra konstatoval, že počet migrantů mohl oproti předchozímu stavu stoupnout v krajním případě o několik málo desítek tisíc: „Zatím není žádný důvod pro revizi našich odhadů o množství čínských migrantů na ruském území. Jejich maximální počet nepřesahuje 400 až 500 tisíc. Nárůst od roku 1989 je obrovský, ale nijak katastrofální.“³⁹ V podobném duchu se Gelbras vyjadřuje i k situaci na Dálném východě: „Neexistují žádné reálné důvody pro tvrzení, že na Dálném východě probíhá čínská migrace závratných rozměrů. Množství čínských migrantů na území okruhu nemůže po zvážení všech dat, která máme k dispozici, převyšovat 100 tisíc, a je tedy minimálně desetkrát nižší než oficiální odhady.“⁴⁰

Viktor Larin odhaduje počet Číňanů, kteří se v každý daný moment nacházejí na Dálném východě, na 30 až 35 tisíc, v krajním případě 40 až 45 tisíc díky silícímu trendu najímání sezónní pracovní síly. Jen přibližně polovina z tohoto počtu přitom v Rusku žije natrvalo. Druhou polovinu tvoří smluvní dělníci, trhovci, studenti a pár set podnikatelů.⁴¹ Jak potvrzují i další odhady, na Dálném východě žije pravděpodobně pouhá desetina všech Číňanů pobývajících v Ruské federaci. Mnohem více – okolo 70 tisíc – jich koneckonců obývá i samotnou Moskvu. Za předpokladu, že

³⁸ Lukin, *The bear watches the dragon*, 170.

³⁹ Gel'bras, *Rossija v uslovijach*, 36.

⁴⁰ *Ibid.*, 40.

⁴¹ Viktor L. Larin, *V teni prosnuvšegosja drakona: rossijsko-kitajskije otnošenija na rubeže XX–XXI vekov* (Vladivostok: Dal'nauka, 2006), 396.

velikost čínské komunity v regionu skutečně odpovídá odhadům ruských demografů, její podíl na celkové populaci okruhu se pohybuje v rozmezí 0,4 až 1,5 %. Pravděpodobnost, že překračuje jedno procento, je nicméně velmi nízká. Tvrzení, že na Dálném východě nikdy nebylo více Číňanů než dnes,⁴² jsou neudržitelná jak z hlediska procentuálního poměru ke zbytku populace, tak z hlediska absolutních čísel.

Stejně nepřesvědčivě působí také varování před zvyšující se dynamikou čínské migrace a jejím často nelegálním charakterem. Tyto obavy mají svůj původ v chaotické situaci na rusko-čínské hranici v první polovině 90. let a v menší míře také ve výkyvech, které charakterizovaly počet překročení hranice zhruba do roku 2000. Vrchol přeshraniční mobility připadl na rok 1993, kdy do Ruska podle oficiálních údajů dorazilo více než tři čtvrtě milionu občanů ČLR. Počet překročení hranice v následujícím roce poklesl vlivem obnovení vízové povinnosti a snížené poptávky po čínském zboží na zhruba 100 tisíc, ale v dalších šesti letech zaznamenal i přes krátkodobé zakolísání v krizovém roce 1998 opětovný vzestup, a to na téměř půl milionu. Po roce 2000 došlo na rusko-čínské hranici k nápadnému snížení a hlavně postupné stabilizaci čínské mobility, což je možné interpretovat jako důsledek nasycení ruského trhu spotřebním zbožím, zpřísnění migrační politiky ze strany Federální migrační služby a v neposlední řadě také nedávných omezení pro stánkový prodej na venkovních tržištích.

O rozměrech nelegální migrace nejen na Dálném východě, ale i v Rusku jako celku je možné jen spekulovat. Dvojnásob to platí o první polovině 90. let, kdy federální i regionální úřady ztratily téměř jakoukoliv kontrolu nad množstvím, mobilitou a osobními údaji cizinců, kteří se nacházeli na území státu. Hlavním kanálem nelegální migrace Číňanů na ruský Dálný východ se po roce 1994 staly skupinové turistické zájezdy – jediná výjimka v režimu obnovené vízové povinnosti. Odhaduje se, že třetina až polovina takzvaných turistů v letech 1994 a 1995 nebyla ve skutečnosti turisty, ale zájezdy využívala jen jako prostředek k překonání hranice bez nutnosti žádat o drahé vízum. Podle ruských statistik se zpět do Číny vracelo jen okolo 70 % návštěvníků. Ve druhé polovině dekády však regionální migrační služby ve spolupráci s policií zavedly přísnější pravidla pro udělování licencí cestovním kancelářím, přistoupily k rozsáhlým kontrolám cizinců na tržištích a v ubytovnách a v případě narušení pravidel k okamžitým deportacím. Jen do roku 1999 bylo například z Přímořského kraje deportováno 24 tisíc cizinců, z nichž nejméně čtyři pětiny přijely do Ruska v rámci turistických skupin.⁴³

⁴² Ja. Ju. Sin'kevič, *Sovremennaja trudovaja immigracija na Dal'nem Vostoke* (Moskva: RIC ISPI RAN, 2003), 22. Autor rovněž tvrdí, že ruský Dálný východ je v současnosti zcela ovládnán čínským kapitálem. Varuje také před údajně rostoucím množstvím čínských komunit (obščin) v Přímořském kraji.

⁴³ Larin, *V teni prosnuvšegosja drakona*, 398.

S tím, jak úřady získávaly nad pohybem cizinců kontrolu, začal počet překročení povolené délky pobytu rychle klesat a ruské území začalo opouštět v podstatě stejné množství lidí, které na něj vstupovalo. Gelbras uvádí, že v roce 2000 se pro setrvání v Rusku rozhodlo už jen 0,17 % čínských turistů (úřadům nakonec uniklo jen 82 z nich, tedy 0,03 %). Za další dva roky opustilo hranice Přímořského kraje 99,87 % cizinců registrovaných při cestě z Číny. Jinými slovy, pokud nedošlo k ohromnému zvýšení počtu nelegálních překročení státní hranice (což se zdá s ohledem na zlepšení práce pohraniční služby silně nepravděpodobné), nemohlo od druhé poloviny 90. let do dnešní doby dojít k žádnému významnému posílení čínské přítomnosti na Dálném východě zásluhou nelegální migrace. Jediným hypotetickým zdrojem nelegálních migrantů v regionu je sílící čínská komunita v Kazachstánu. Téměř sedm tisíc kilometrů dlouhá hranice s Kazachstánem dlouhodobě patří k nejméně střeženým okrajům Ruska a její využívání nelegálními migranty je z tohoto pohledu představitelné. Opět ale platí, že pro potvrzení této hypotézy nejsou k dispozici žádné věrohodné důkazy.⁴⁴

Velmi podstatným rysem procesu, který bývá rutinně označován jako čínská migrace na Dálný východ, je fakt, že se z velké části nejedná o migraci (natož imigraci) v pravém slova smyslu. Velká většina čínských občanů, kteří do Ruska přijíždějí, se vrací dříve, než aby se vešla do mezinárodních definic pracovní či ekonomické migrace. Nezanedbatelnou část skutečných imigrantů z Číny, tedy lidí, kteří se v Rusku s pomocí povolení k trvalému pobytu nebo ruského občanství usazují natrvalo, navíc ve skutečnosti netvoří etnickí Číňané (respektive příslušníci dominantního etnika Chan), ale zástupci asi dvoumilionové korejské menšiny ze severovýchodní Číny. Právě čínští Korejci pomohli v průběhu 90. let zformovat jádro trvalé „čínské“ komunity Dálného východu, protože stáli o sloučení se svými rodinnými příslušníky, kteří se do regionu vrátili z vyhnanství ve Střední Asii.⁴⁵

Podobně nepřesné je označování čínské komunity v příhraničních regionech za diasporu. Většinu Číňanů v Přímoří, Amurské oblasti a Chabarovském kraji nelze klasifikovat jako imigranty a netvoří ani etnickou menšinu. Zároveň neprojevují žádné tendence ke sdružování a vytváření monoetnických městských čtvrtí nebo vesnic. Ačkoliv je snadné narazit ve výrocích ruských politiků a dalších osobností veřejného života na opačný názor, na Dálném východě neexistuje jediná

⁴⁴ Gel'bras, *Rossija v uslovijach*, 36.

⁴⁵ O problematice etnických Korejců na území ruského Dálného východu podrobně pojednává Jeanyoung Lee, „Korean-Chinese Migration into the Russian Far East: A Human Security Perspective“, in *Siberia and the Russian Far East in the 21st Century: Partners in the "Community of Asia"*. 1, *Crossroads in Northeast Asia*, ed. Akihiro Iwashita (Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 2005), 67–93.

obec, ve které by Číňané tvořili většinu obyvatelstva. Místem s nejvyšší koncentrací Asiátů je pravděpodobně proslulé tržiště ve městě Ussurijsk nedaleko Vladivostoku, ovšem ani zde ani nikde jinde zatím nevznikla žádná čínská čtvrť po vzoru severoamerických velkoměst.⁴⁶ Mnohem pokročilejšího stupně organizace v posledních letech dosáhla – také díky nesrovnatelně vyššímu přísunu zahraničního kapitálu – čínská komunita v Moskvě a v Petrohradu. Bez ohledu na skutečnost, že čínská populace představuje pro místní Rusy uzavřený svět s vlastními zvyky, tradicemi, zákonitostmi a hierarchií a že je značně uzavřená, i pokud jde o ekonomické aktivity, neprojevuje jako celek žádnou skupinovou solidaritu, a vymyká se tedy i volnějším definicím pojmu diaspora.⁴⁷

Jako nejsilnější *push* faktory, tedy síly, které vedou Číňany k opuštění vlasti a přesunu do Ruska, bývají nejčastěji uváděny přelidněnost a nedostatek pracovních příležitostí. Oba tyto faktory jsou při bližším zkoumání dosti sporné. Přelidněnost určitého teritoria sama o sobě nikdy nezpůsobuje migraci. Tvrzení o demografickém či „etnodemografickém“ tlaku, se kterými vystupují někteří ruští autoři, jsou z pohledu migračních teorií naprosto scestná a přežitá.⁴⁸ Hustota obyvatel v příhraničních regionech severovýchodní Číny je navíc spíše podprůměrná a v posledních letech díky slábnoucímu přirozenému přírůstku a masivní urbanizaci dokonce klesá. Drtivá většina lidí, kteří opouštějí venkovské oblasti čínského vnitrozemí, nemíří do zahraničí, ale do velkých měst ve východních provinciích země.

Argument, podle kterého je primárním motivem odchodu Číňanů do Ruska vysoká míra nezaměstnanosti ve výchozích oblastech, je sice pravdě o něco blíže, ale zaslouží si jistou revizi. Severovýchodní čínská provincie Chej-lung-ťiang, ze které pochází asi 80 % Číňanů žijících na ruském Dálném východě, tradičně vykazuje rekordní míru nezaměstnanosti.⁴⁹ Nejnovější průzkumy provedené institutem VCIOM mezi čínskými občany ve Vladivostoku, Chabarovsku a Blagověščensku prokázaly, že asi 40 % migrantů do regionu přišlo poté, co se neuplatnili na domá-

⁴⁶ Většinu prodejců na tržištích v centrech Ussurijsku, Vladivostoku, Chabarovsku i Birobidžanu navíc tvoří etničtí Rusové. „Čínskost“ tržišť spočívá spíše v původu prodávaného zboží. Účast čínských obchodníků na příhraničním obchodu s potravinami a spotřebním zbožím podle všeho končí jejich distribucí ruským a středoasijským stánkařům. Terénní výzkum autora, Ussurijsk, červen 2011.

⁴⁷ Larin, *Kitajskaja migracija na Dal'nem Vostoke*, 109.

⁴⁸ Douglas Massey například uvádí: „[Ideu demografického tlaku] můžeme kategoricky odmítnout. Demografické nerovnosti *per se* jsou irelevantní; lidé nemigrují proto, že by pocítovali demografické rozdíly.“ Douglas S. Massey et al., *Worlds in motion: Understanding international migration at the end of the millenium* (Oxford: Clarendon Press, 2005), 11.

⁴⁹ Podle oficiálních čínských údajů se míra nezaměstnanosti v severovýchodních provinciích pohybuje mezi 4 a 6 procenty. Neoficiální zdroje ale uvádí, že bez práce je až 20 procent obyvatel. Viz například Susan L. Shirk, *China: Fragile Superpower* (New York: Oxford University Press, 2007), 29.

cím trhu práce.⁵⁰ Tento výsledek je nicméně v příkrém rozporu s údaji z předcházejících průzkumů, z nichž vyplynulo, že nezaměstnanost přivedla do Ruska jen desetinu migrantů.⁵¹ Ať už o skutečné situaci lépe vypovídá kterýkoliv z těchto údajů, je jisté, že s cílem uniknout nezaměstnanosti přichází na ruský Dálný východ méně než polovina přítomných Číňanů. Pomocí jednoduchého výpočtu na základě dat z nových průzkumů a neoficiálních údajů o míře nezaměstnanosti v sousedních čínských provinciích lze zjistit, že pro odchod do Ruska se rozhoduje maximálně půl procenta lidí bez práce.

Výrazná většina respondentů uvádí, že plánuje brzký návrat domů a nemá zájem o povolení k trvalému pobytu ani o ruské občanství. Navzdory široce rozšířenému mýtu, podle kterého Číňané běžně legalizují svůj pobyt v Rusku falešnými sňatky, bylo například v Přímořském kraji mezi lety 1998 a 2003 uzavřeno pouhých 132 smíšených manželství.⁵² Nejsilnější motivací Číňanů pro cesty na ruský Dálný východ zkrátka není trvalé usazení, ale jen snaha nalézt zde lepší práci než ve výchozí oblasti a za pomoci kyvadlového přeshraničního obchodu nebo krátkodobých, nejčastěji sezónních kontraktů zvýšit svůj životní standard ve vlasti. Na ruském trhu práce Číňané domácímu obyvatelstvu nekonkurují a nezvyšují regionální míru nezaměstnanosti, ale naopak přijímají práce, o které Rusové nejeví zájem, a sehrávají tedy ekonomicky důležitou komplementární roli. V poslední době tímto způsobem odpověděli na poptávku po pracovní síle pro výstavbu ropovodu z Východní Sibíře k Tichému oceánu a tradičně tvoří podstatnou část stavebních dělníků ve Vladivostoku.⁵³

Ani přes všechny výhody, které čínská migrace příhraničním regionům přináší, není postsovětské Rusko schopné potenciál asijské pracovní síly a ekonomické spolupráce jako takové využít. V postojích veřejnosti i regionálních politiků k čínské přítomnosti na Dálném východě převažují nad pragmatismem stále emoce a předsudky. Zatímco na čínské straně hranice vyrostly od 90. let celé průmyslové zóny orientované na vývoz do Ruska a některé hraniční přechody zredukovaly proceduru vydávání víz ruským občanům na předložení cestovního pasu, ruská strana zavádí nahodile stanovené roční kvóty pro čínské dělníky a provádí na

⁵⁰ Aleksandr Larin, „Žizn' v Rossii glazami kitajskich migrantov“, *Demoskop Weekly*, č. 347–348 (29. září až 12. října 2008), <http://demoscope.ru/weekly/2008/0347/tema01.php> (staženo 2. 3. 2009).

⁵¹ Larin, *V teni prosnuvšegosja drakona*, 405.

⁵² *Ibid.*, 394.

⁵³ Nezanedbatelnou část stavebních dělníků ve Vladivostoku stejně jako dělníků zaměstnaných při těžbě dřeva ale tvoří také občané Korejské lidové demokratické republiky. Severní Korea tímto způsobem splácí svůj zahraniční dluh vůči Rusku. Přesný počet severokorejských dělníků na Sibíři a Dálném východě není znám, ale odhaduje se na několik tisíc. Alain Devalpo, „North Korean Slaves“, *Le Monde diplomatique* (duben 2006), <http://mondediplo.com/2006/04/08koreanworkers>.

otevřených tržištích mediálně vděčné razie. Přestože se ruským úřadům podařilo nelegální čínskou migraci vymýtit už před více než deseti lety a všechny relevantní průzkumy i oficiální údaje ukazují dočasný a mimořádně spořádaný charakter čínské migrace, veřejnost nepřestává věřit mýtu o demografické expanzi a čínské rozpínavosti.

Jestliže lze dnes vůbec hovořit o jakékoliv expanzi na rusko-čínské hranici, jsou za ni paradoxně odpovědní spíše Rusové. Jak potvrzuje Andrej Ostrovskij, zástupce ředitele Institutu Dálného východu Ruské akademie věd, v posledních letech výrazně stoupá zájem ruských občanů o nákup nemovitostí v čínských městech. Ceny bydlení ve Vladivostoku jen mezi lety 2007 a 2008 stouply až o 40 %. Třípokojový byt tam dnes vyjde přibližně na stejné peníze jako kvalitní bydlení v prestižní části Pekingu.⁵⁴ Právě v čínské metropoli, asi tři kilometry východně od náměstí Nebeského klidu, se koneckonců nachází čtvrt Japaolu, díky své několikatisícové ruskojazyčné komunitě také nazývaná „Malé Rusko“. Motivy ruských obchodníků, rodin s dětmi nebo třeba penzistů pro dočasný či trvalý přesun do Číny jsou jednoznačné: nižší ceny, lepší infrastruktura, menší korupce, větší poptávka po kvalifikované pracovní síle a v neposlední řadě o poznání příznivější klima.

Závěr

Přeložený text se snažil alespoň částečně zachytit dva ostře kontrastující obrazy čínské migrace na ruský Dálný východ: na jedné straně obraz formovaný spíše předsudky, stereotypy a iracionálními obavami, na straně druhé obraz podložený daty a vycházející z nezbytných historických souvislostí. Esenciální argumenty příslušníků alarmistického tábora, tedy rozličných zastánců teze o „čínské hrozbě“, jsou poměrně přímočaré: na ruském Dálném východě se už nyní nachází přinejmenším několik set tisíc čínských imigrantů. Zrychlující se migrace Číňanů do jižních, příhraničních oblastí Dálného východu představuje akutní ohrožení jejich tradičního etnický ruského charakteru. Jestliže Rusko nebude schopné tomuto trendu aktivně čelit, hrozí regionu nejen postupné počínštění, ale nakonec i přímá anexe ze strany Pekingu, který má v plánu využít migranty pro realizaci svých údajných historických nároků na ruské území a zmocnit se zdejších surovinových zdrojů.

Demografové a sinologové, kteří se při svém bádání opírají o relevantní primární zdroje (statistická data pohraniční služby, místní cenzy) a o vlastní terénní výzkum, docházejí nicméně ke zcela odlišnému závěru: zvěsti o čínské expanzi

---

⁵⁴ „Ekspansija kitajcev na Dal'nij Vostok Rossii otmenjajetsja. Russkije idut v Kitaj“, *Newsinfo* (15. května 2008), <http://www.newsinfo.ru/articles/2008-05-15/kitaj/37697> (staženo 4. 4. 2009).

nemají reálnou oporu. V každý daný okamžik se na ruském Dálném východě nachází nanejvýš několik málo desítek tisíc lidí čínského původu. Jen malá část z nich navíc region obývá trvale. Místní čínská komunita je již řadu let početně stabilní, geograficky roztráštěná a projevuje jen slabé známky skupinové solidarity. Skupinu čínských občanů, kteří na Dálném východě pobývají pouze přechodně, tvoří zejména klasičtí pracovní migranti, trhovci, obchodníci a studenti. Množství nelegálních migrantů na území okruhu je díky důsledným restriktivním opatřením ruských orgánů zanedbatelné. Vše nasvědčuje tomu, že východní periferie Ruska představují pro čínské migranty cílovou oblast druhé kategorie. Pokud se již odhodlají k trvalému anebo dočasnému přesunu do Ruska, dávají přednost velkým městům v jeho evropské části, především Moskvě a Petrohradu.

Jak je možné, že mýtus o čínské demografické expanzi odolává všem snahám o jeho vyvrácení? Podstatná část odpovědi na tuto otázku zřejmě spočívá ve skutečnosti, že do sebe jednotlivé komponenty mýtu na první pohled perfektně zapadají. Jinými slovy, mýtus o čínské hrozbě představuje zdánlivě dokonalý, „logický“ narativ. Nechybí vysvětlení historické (domnělé nároky Číny na území ztracená takzvanými nerovnými smlouvami v 19. století), ekonomické (údajný zájem Číny o sibiřské nerostné suroviny) ani demografické (čínský populační růst a z něj odvozovaná potřeba rozšíření „životního prostoru“).

Určitou roli při udržování stereotypů o čínské migraci patrně sehrává také složení jejich stoupců nebo přesněji tvůrců a aktivních „nositelů“. Mýtus o čínské hrozbě je v první řadě společným výtvozem médií (především bulvárního tisku) a místních politických elit, které neváhají využít iracionální strach obyvatel k vlastnímu prospěchu. Zdánlivou důvěryhodnost dodávají mýtu i sporadické hlasy z vědecké komunity. Právě jejich validita je ale při bližším pohledu přinejmenším problematická.

Na podporu alarmistických argumentů vystupují převážně odborníci na geopolitiku a mezinárodní vztahy.⁵⁵ Pokud mají tito specialisté něco společného, pak je to vyhocené velmocenské, antagonistické vidění světa přejaté z dob studené války. Charakteristickým rysem a současně závažným nedostatkem řady studií, které k ruskému Dálnému východu přistupují z pozic geopolitiky a mezinárodních vztahů, je jejich nápadná ahistoričnost či přesněji řečeno nedůsledné, eklektické a nežádka až manipulativní zacházení s relevantními historickými poznatky.

⁵⁵ Viz zejména Larisa S. Ruban, Jelena G. Katejeva a Vladimír K. Chegaj, *Geostrategičeskije interesy Rossijskoj Federacii na Dal'nem Vostoke* (Moskva: Nauka, 2006); Zinaida I. Sidorkina, *Immigracija v demografičeskom razvitii Dal'nego Vostoka* (Vladivostok: Dal'nauka, 2007); Gleb S. Smidovič, *Sovremennyje osobennosti social'no-demografičeskoj situacii na Rossijskom Dal'nem Vostoke v geopolitičeskich koordinatach* (Moskva: Institut social'no-političeskich issledovanij RAN, 2006).

Pochybná práce se zdroji se ovšem nevztahuje pouze na historická, ale také ekonomická a demografická data. Tvrzení o čínské rozpínavosti a údajných plánech na anexi ruského území tak ve výsledku nebývají ničím jiným než apriorními, nápadně ideologickými soudy. Při jistém zjednodušení je tedy možné konstatovat, že dělicí linie mezi oběma obrazy čínské imigrace nevede *napříč* vědou, ale téměř dokonale koreluje s linií oddělující vědu od pseudovědy.

Odmítnutí teze o čínské demografické expanzi v žádném případě neznamena, že by ruský Dálný východ nečelil demografické hrozbě, respektive hrozbám. Podstata těchto hrozeb však s čínskou rozpínavostí nemá nic společného.

První reálné nebezpečí představuje pokračující odliv kvalifikovaných specialistů. Do této kategorie patří jak dosavadní zaměstnanci obranného nebo například energetického průmyslu s dlouholetou praxí, tak čerství absolventi dálnovýchodních univerzit. Pokud regionální a lokální vlády nedokáží odliv mozků zastavit nebo alespoň zpomalit, jakékoliv snahy o hlubší ekonomickou transformaci a diverzifikaci regionu budou marné.

Druhý z hlediska demografie nebezpečný trend je třeba hledat na jiné kvalitativní úrovni migrantského kontingentu, a to v jeho věkové struktuře. Migrace obecně, jak mezinárodní, tak vnitřní, je především záležitostí mladých lidí, nejčastěji ve věku mezi 20 a 35 lety.⁵⁶ Ruský Dálný východ v tomto ohledu není žádnou výjimkou. Dvě desetiletí trvající odliv obyvatelstva (spolu s nepříznivým přirozeným vývojem) způsobil, že Dálný východ „zestárá“ a začíná popírat dlouho platný vzorec, podle něž má Rusko staré jádro a mladé periferie. Depopulace vede ke zvyšování tzv. indexu závislosti, tedy poměru ekonomicky závislého obyvatelstva vůči obyvatelstvu v ekonomicky produktivním věku. Vyšší index závislosti má na individuální úrovni za následek zvýšené výdaje na rodinu a nižší úspory. V makroekonomické rovině se pak projevuje zvýšeným dotováním potravin a sociální infrastruktury na úkor investic do průmyslu nebo dopravních a energetických sítí.⁵⁷

Třetí, zatím jen potenciální hrozba spočívá v restriktivní migrační politice státu, případně vybraných regionů, vůči zahraničním nekvalifikovaným dělníkům. Bez jejich přísunu je rozvoj Dálného východu nepředstavitelný. Jako jasný doklad tohoto faktu lze uvést přípravu jižní části Přímořského kraje, zejména Vladivostoku a přilehlého ostrova Russkij, na pořádání summitu organizace APEC v roce 2012. Gigantický projekt, který měl za cíl v průběhu několika málo let přebudovat

⁵⁶ Viz například W.A.V. Clark, *Human Migration* (London: Sage, 1986), 21.

⁵⁷ Viz například John R. Weeks, *Population: An Introduction to Concepts and Issues* (Belmont, CA: Wadsworth, 1999), 281.

a zdokonalit prakticky celou místní dopravní infrastrukturu, by byl bez zahraniční pracovní síly zcela nerealizovatelný.⁵⁸

Ruský Dálný východ má ve srovnání s většinou dalších ruských regionů několik zásadních výhod. Disponuje ohromnými zásobami nerostných surovin i obnovitelných zdrojů, jeho populační jádro se nachází uprostřed ekonomicky perspektivního asijsko-tichooceánského regionu a v neposlední řadě skrývá značný turistický potenciál. Nutným předpokladem pro využití všech těchto výhod je systematické vylepšení dálnévýchodní dopravní a energetické infrastruktury. Úkolem federální vlády je v součinnosti s regionálními administrativami dosáhnout nejen adekvátního přísunu investic, ale také pracovní síly. V tomto případě nezbyvá než definitivně opustit imaginární čínskou hrozbu a pokusit se přesvědčit dálnévýchodní elektorát o mnohem reálnějších výhodách zahraniční pracovní migrace. Jen s její pomocí má ruský Dálný východ naději, že se nestane pouhým surovinovým přívěskem evropské části země.

---

⁵⁸ Pro účely této studie je vhodné doplnit, že naprostá většinu dělníků, s nimiž se autor setkal v době vrcholících příprav na summit APEC, pocházela ze zemí Střední Asie. Terénní výzkum autora, Vladivostok, červen 2011.